

Romano džaniben

časopis romistických studií | 1 | 2021

Romano džaniben

časopis romistických studií | 28. ročník | 1/2021

HOSTUJÍCÍ EDITOŘI ČÍSLA:

Martin Fotta

Martin Fotta je antropolog na Etnologickém ústavu Akademie věd České republiky.

E-mail: fotta@eu.cas.cz

Mariana Sabino Salazar

Mariana Sabino Salazar je doktorandkou v programu iberských a latinskoamerických kultur a literatur na Texaské univerzitě v Austinu. E-mail: soymariana@utexas.edu

Na obálce:

Oscar Yovani | Sayula, Jalisco, Mexiko, 1998 | Foto: Ruth Campos Cabello – PattakíVideo

Obsah

| TÉMA: ROMOVÉ V LATINSKÉ AMERICE A KARIBIKU |

Martin Fotta, Mariana Sabino Salazar Romistika v Latinské Americe a Karibiku: Perspektivy a výzvy	5
--	---

RECENZOVANÁ ČÁST

Ann Ostendorf Louisianští Romové: Konstrukce rasy v koloniálním Karibiku	33
Neyra Patricia Alvarado Solís Mapování transatlantických trajektorií „ <i>gitanos</i> “ („Cikánů“) v Mexiku	57

NERECENZOVANÁ ČÁST

Martin Fotta, Mariana Sabino Salazar Úvod k literární sekci	79
Jorge Emilio Nedich Ukázky z tvorby	81
Voria Stefanovsky Ukázky z tvorby	93
Juan Luís Aguilera Ukázky z tvorby	105
Martin Fotta, Mariana Sabino Salazar Úvod k fotografické sekci	117

BAREVNÁ PŘÍLOHA

Ruth Margarita Campos Cabello, Toño García Romero Luciana Sampaio Fotografické reprezentace Romů z Latinské Ameriky	
---	--

RECENZE | ANOTACE

Neyra Patricia Alvarado Solís: *Nombrar y circular, gitanos entre Europa y las Américas. Innovación, creatividad y resistencia* (Matías Domínguez) 123

Coletânea de artigos. *Povos ciganos: Direitos e instrumentos para sua defesa* (Juliana Campos) 129

Márcio Vilar: *Calon-Welten: Eine Ethnografie über das Leben, Sterben und Weiterleben bei Ciganos in Brasilien* (Martin Fotta) 135

Victor Vishnevsky: *Memórias de um cigano* (Marcos Toyansk) 143

Recenze | Anotace

Neyra Alvarado Solís (ed.)

*Nombrar y circular, gitanos entre Europa
y las Américas. Innovación, creatividad y resistencia*
/ Matías Domínguez

Coletânea de artigos. Povos ciganos: Direitos e instrumentos para sua defesa
/ Juliana Campos

Márcio Vilar

*Calon-Welten: Eine Ethnografie über das Leben,
Sterben und Weiterleben bei Ciganos in Brasilien*
/ Martin Fotta

Victor Vishnevsky

Memórias de um cigano
/ Marcos Toyansk

Victor Vishnevsky

Memórias de um cigano

(Vzpomínky jednoho Cikána)

São Paulo: Duna Dueto Publishing, 1999, 186 s., ISBN 85-87306-01-4

Vyprávění vlastního příběhu je podle slov autora této autobiografie, zveřejněné před více než dvaceti lety vydavatelstvím Duna Dueto Press, pokusem uchovat hrdost na romský původ. Kniha je věnována jeho „milované ženě, synům a dcerám a zejména vnoučatům, aby ji mohli předat zase svým dětem“.

Jde jistě o svého druhu jedinečnou publikaci psanou původně v portugálštině.¹ Vypráví o životě lovárského Roma Victora Vishnevskeho, jenž se po procestování Blízkého východu rozhodl emigrovat do Brazílie, kde se usadil a se svou rodinou strávil celá desetiletí. Kniha popisuje poněkud jiný itinerář migrace a cirkulace, než je s romskými skupinami obvykle spojovaná trasa směřující na západ s výchozím bodem ve východní Evropě, mezizastávkou v západní Evropě a konečným cílem na amerických kontinentech, v nejzazším dosahu diaspory.

Vishnevskeho cesta začíná v roce 1931 v Šanghaji, kde se autor narodil. Vysvětluje, že jeho rodiče byli Íránci maďarského původu, kteří se původně přestěhovali do Ruska. Po revoluci roku 1917 však Rusko opustili a usadili se v Číně, kde se živili v zábavním průmyslu: „V showbyznysu samozřejmě působili i další Cikáni, ale my jsme byli považováni za nejlepší skupinu v celé Číně. Otec kdysi vlastnil noční klub, který se jmenoval ‚Černé oči‘ a byl znám až v New Yorku” (s. 13).

¹ V roce 2006 knihu vydalo v angličtině pod názvem *Memories of a Gypsy* vydavatelství Salo Press – jde o projekt známých romistů Matta T. a Sheily Saloových.

Co se týče situace Romů v Šanghaji, Paul French uvádí:

„Na konci 30. let se předpokládalo, že romská populace v Šanghaji, na niž odkazovala místní anglicky píšící média vždy jako na Cikány,² čítala přibližně 300 lidí [...] Většina z identifikovaných Romů patrně v Šanghaji pracovala v zábavním průmyslu jako hudebníci, zpěváci nebo tanečníci (nazývaní jako *troubadours* nebo *tabor*) v kabaretech, restauracích a kavárnách ve čtvrtích International Settlement, Frenchtown nebo v zábavní čtvrti External Western Roads (obecně známé jako *Badlands* – Špatné země).“ (French 2013: 208)

Vishnevského příběh ukazuje, jak se Romům jako cizincům v Šanghaji žilo, přičemž zdůrazňuje kontext dobových dramatických změn. Období přechodu pod komunistickou nadvládu následující po druhé světové válce, jež se vyznačovalo rivalitou a napětím mezi Japonskem a Čínou, stejně jako mezi pokrokem a strachem z komunismu, výrazně poznamenalo autorova raná léta. Vypráví, jak v Šanghaji vyrůstal coby dítě z menšinového prostředí anglicky a rusky hovořící subkomunity a student francouzské katolické školy.

Protože ho druhá světová válka zastihla v Číně, jeho osud se lišil od osudu ostatních Romů v Německem okupované Evropě nebo v Sovětském svazu. Romové byli sice během japonské invaze do pevninské Číny považováni za občany druhé kategorie a nesměli se pohybovat volně po městě, ani chodit na veřejná prostranství, ale jinak nebyli pronásledováni ani vyvražďováni.

Autor popisuje, jak se do postojů vůči Romům v Číně promítaly dvě odlišné perspektivy ve vnímání Romů a stereotypy. Na jednu stranu byli považováni za nepolitické, protože podle jeho slov „celý svět ví, že Cikáni se do politiky nepletou“ (s. 15), což jim v kontextu války poskytovalo určité výhody. Zároveň však byli podezíráni z toho, že jsou nepřátelskými špiony. A navíc, „obecně se na nás lidé dívají jako na tajemnou rasu, což vlastně nakonec i jsme, vzhledem k tomu, že se neví nic přesného o našem původu,“ dodává Vishnevsky (tamtéž).

Autor čtenáře provádí dalšími zeměmi Asie a Středního východu a poté i po pro něj novějších destinacích, jmenovitě po Severní a Jižní Americe a také po Evropě, přičemž popis míst, kde pobýval, vždy doprovází líčením místní politické situace. Když mluví o životě v Číně, neustále střídá popisy romské komunity a rodinného života a soustřeďuje se na svou vlastní zkušenost romského chlapce bez národní identity žijícího v asijské zemi, na svoje zkušenosti s místním politickým prostředím a nabízí čtenáři zajímavé informace o válkách, vládních režimech a hranicích na počátku druhé poloviny 20. století. Vishnevsky nás zároveň seznamuje s konflikty a změnami v postojích k menšinám v popisovaných společnostech, které tvoří neodmyslitelnou součást jeho životní zkušenosti.

2 V originále „*gypsy or cigany/tzigane*“ – pozn. red.

Autor své putování, jež čtenář v průběhu celé knihy sleduje, podává jako důsledek snahy nalézt lepší místo pro život a zároveň upevňovat rodinná pouta prostřednictvím setkávání s příbuznými. Mnozí Romové z východní Evropy nacházeli díky své mobilitě příbuzné nejen v sousedních zemích, ale dokonce až v USA a Brazílii. Vishnevsky se nejprve z Číny pokusil uprchnout a popisuje, co pro něj komunismus znamenal. Komunistické převzetí moci v Číně pro něho představuje ohrožení svobody a komunismus považuje za totalitní formu vlády, jejímž cílem je zničit kapitalismus, svobodu projevu, náboženství, podnikání a pohybu: „Kdo by se tohoto druhu vlády nebál? A pro Romy, kteří milují svobodu nade všechno, byla taková vláda peklem“ (s. 28). Podle autora byl komunismus s Romy tak neslučitelný, že ani romští komunisté nemohli být skutečnými komunisty: „Ano, v Rudé armádě sice byli i romští komunističtí důstojníci, ale šlo o výsledek postoje: pokud s nimi [komunisty] nemůžeš bojovat, připoj se k nim“ (s. 43).

Tak například autorova rodina sice vlastní íránské pasy, Vishnevsky však mluví o tom, že nemá pocit, že by někam patřil, nejednou dokonce prohlašuje, že Romové nebyli nikdy vnitřně připoutáni k nějaké konkrétní zemi nebo území. Jak podotýká Ryvolová, „[autor tak] vyjadřuje svůj emocionální odstup od všech zemí, v nichž kdy žil, a posuzuje je především podle toho, jaké v nich našel podmínky pro podnikání a jaký způsob života umožňují, a přitom nikdy neuvede jedinou státní příslušnost, s níž by se mohl ztotožnit“ (Ryvolová 2014: 56).

Kniha sleduje jeho dobrodružství v Indii, Barmě, Íránu a Iráku až do doby, kdy autorova rodina dosáhne konečného cíle své cesty v brazilském São Paulu. Victor Vishnevsky píše, že svůj záměr odcestovat do Brazílie oznámil rodině během setkání se svými sestrami. Pragmaticky si vybral Brazílii proto, že tam žili jeho příbuzní, a kromě toho se domníval, že země poskytuje spoustu příležitostí všem bez rozdílu rasy, bez diskriminace a bez válek. Jeho první volbou byly sice USA, ale Brazílie se zdála být schůdnějším cílem, protože podle jeho informací měla přijímat přistěhovalce odevšad a získat trvalá víza zde mělo být snazší a rychlejší než v USA.

Nicméně získat víza pro vstup do Brazílie nakonec nebylo tak snadné, jak si představoval. Autor vypráví, jak se mu nakonec podařilo získat je rychleji: odcestoval na Filipíny, kde se seznámil s brazilským úředníkem, jenž se s jeho rodinou spřátelil, což další věci velmi usnadnilo. Následujícím krokem pak byla plavba z Filipín do Hongkongu, odtud do USA a poté, co tam strávil nějaký čas, dorazil konečně do Brazílie.

Vishnevsky dále popisuje, jak se mu v různých prostředích podařilo ekonomicky uspět. Po počátečních úspěších však následovaly i nezdary. Autor při tom uvádí podnikání jako hlavní důvod, proč někde zůstával nebo se stěhoval z jedné země do druhé. Jako obchodník s drahými kameny odjel do Iráku v době probíhajících politických změn. Během tamního státního převratu v roce 1958, jenž vyústil ve svržení Hášimovské monarchie v Iráku, zde byl coby cizinec

zatčen a držen ve vazbě jako politický vězeň. Vishnevsky se snaží popsat detaily tohoto těžkého okamžiku, který otevírá další kapitolu jeho dobrodružného života. Snadná rozpoznatelnost Romů v Iráku jako cizinců a způsob, jak s nimi hostitelská společnost zacházela, čtenáře přivádí k nečekaným zjištěním. Vishnevsky vykresluje Irák jako víceméně civilizovanou zemi, ovšem s překvapivě úděsným vězeňským systémem:

„Viděl jsem, jak tam byli vězni mučeni, někteří byli odvedeni a nikdo už je pak nespátřil. Mohli jste sledovat, co se s nimi děje, protože cela vypadala jako klec. Vojáci na lidi uvnitř plivali, nebo do těch, kteří byli nejbližší k mřížím, šťouchali obušky. Na začátku jich bylo v cele asi třicet nebo čtyřicet, ale když jsem konečně odcházel, zbývali už jen tři.“ (s. 99)

Vishnevsky píše, že to byly právě některé rysy romské kulturní tradice, jako pružnost v podnikání, jež mu umožňovaly překonávat překážky, jimž čelil v tolika různých společnostech a za tolika odlišných politických režimů. Pro přežití v nepřátelském světě tak zdůrazňuje potřebu uchovávat romskou kulturu a rodinné hodnoty. Jeho vyprávění současně působí dojmem, že v tomto světě k romskému údělu potíže prostě přirozeně patří.

Příběh Victora Vishnevského dobře ilustruje, jak jeho názory na politické režimy souvisejí s jeho specifickými náhledy. Útočí-li např. na komunismus a vyjadřuje-li velký obdiv k USA, „známkuje“ tím politické systémy podle toho, jak vyhovují romskému způsobu života tak, jak jej on sám vnímá, tedy jako život, jenž se podle něj vyznačuje svobodou pohybu a udržováním určitého odstupu od státních orgánů, byť i jen v iluzorní podobě.

Vishnevsky zastává velmi specifický pohled na romskou identitu a komunitu a zprostředkovává nám ho právě skrze svou knihu. Při mnoha příležitostech popisuje romskou identitu jako formovanou neustálým bojem o přežití v nepřátelském světě. Poznámky k markerům romské identity najde čtenář roztroušené po celé knize, například ke svobodě – „v cikánském životě znamená svoboda všechno“ (s. 100); k hudbě – „my, Cikáni, máme hudbu v krvi“ (s. 21); k mystice nebo exotizování – „jsme tajemní lidé a po staletí jsme známí jako spolehliví věštky“ (s. 25); k sentimentalitě – „my Cikáni jsme v mnoha případech velmi sentimentální“ (s. 65); k nepřipoutanosti k určitému území – „třebaže se mnozí z nás narodili v Číně, je zřejmé, že to nebyla naše země, asi žádná země nebyla naše, protože my jsme Cikáni, národ bez území“ (s. 40); k uměleckým a obchodním dovednostem a k chytrosti. Popisuje také různé romské tradice jako je svatba (s. 30–31), ale i kulturní tabu. Jak shrnuje Ryvolová: „Jeho romipen představuje jediný stabilní prvek jeho identity“ (Ryvolová 2014: 56).

Autor vykresluje Romy jako globální diasporu orientovanou více na lidi než na místa, schopnou udržovat vztahy rozprostřené v prostoru a pohybovat se mezi

zeměmi tam a zpět. Na rozdíl od mnoha usedlých Romů s určitou místní identitou je Vishnevsky příkladem člověka kosmopolitního životního stylu a s pocitem globální sounáležitosti, jež je důsledkem neustálého procesu rediasporizace. Kniha obsahuje informace o autorově příbuzenstvu, vysvětluje jejich příbuzenskou síť, sňatkové praktiky, povolání a další aspekty tradičního života.

Autor se také zmiňuje o univerzálním bratrství mezi všemi skupinami Romů i přesto, že každé z nich určuje jistou hierarchickou pozici – brazilské Kalony umísťuje na pomyslné dno jako méně integrované a rozvinuté, zatímco svou vlastní skupinu jako pokročilejší a vzdělanější staví výše, a odhaluje tím tak vlastně svůj autocentrismus. Při příjezdu do Ameriky se autor věnuje srovnávání situací místních a jemu blízkých Romů v Asii. V USA, kde Vishnevsky strávil nějaký čas, než pokračoval v cestě do Brazílie, pak identifikuje podobnosti a rozdíly mezi Lováry a Mačvaji týkající se jazyka a uzavírání manželství. Tvrdí při tom, že Mačvajové, Romové srbského původu žijící v současné době hlavně v USA a Brazílii, jsou konzervativnější podskupinou, jež má tendenci uchovávat si svou kulturní homogenitu tím, že se vyhýbá sňatkům s lidmi mimo komunitu, zejména s Neromy.

Vishnevsky také poukazuje na některé paralely zacházení s Židy a s Romy, zejména pokud jde o pronásledování, status obětího beránka a samozřejmě holokaust. Jeho srovnání obou skupin ale trpí nepřesností a zanechává v podstatě jen zprávu, že i někteří jiní lidé možná měli minimálně jednou v historii ještě méně štěstí než Romové. Důležité jsou jeho poznámky k podobnostem mezi antisemitismem, který hodnotí jako laik, a anticikanismem, ale jeho prohlášení, že Židé během holokaustu trpěli více než Romové, je bez uvedení argumentace bohužel jen prázdným tvrzením.

V Brazílii popisuje setkání s japonskými imigranty a s dalšími, pro něj novějšími skupinami obyvatel, jako jsou černoši. Hovoří o tom, jak se mu daří integrace do brazilské společnosti, jež je podle něj velmi otevřená a vstřícná. Všímá si proměn Ria de Janeira, zmiňuje i transformaci městského prostředí São Paula a populační proměnu, ke které došlo v průběhu uplynulých let v kdysi slovanské čtvrti zvané Vila Zelina. Podle něj dnes Romové v Brazílii procházejí asimilací díky tomu, že vstupují do smíšených manželství a podstupují i další kroky, jež je přivádějí do gádžovského světa, a to už i v raných fázích života.

Třebaže přistěhovat se do Brazílie bylo pro Vishnevského původně pragmatickým rozhodnutím, považuje tuto zemi za nejlepší ze všech, v nichž kdy byl nebo žil, a uvádí, že je „velmi šťasten, že žije tam, kde budoucnost teprve začíná“, protože „Bůh musí být určitě Brazilce“, jak ostatně tvrdí mnoho Brazilců (s. 134). Brazílii i Brazilce ve své knize několikrát chválí a píše: „Za všechny ty roky v Brazílii jsem nikdy neviděl nic špatného, ale jen samé dobré věci, zejména pokud se týče cizinců“ (s. 135).

Poté, co se Victor stal součástí brazilské společnosti a založil nový podnik, pokračuje v cestování do dalších zemí. Kniha tak přináší jeho dojmy z různých zemí Ameriky a Evropy, přičemž romskou identitu vždy staví do centra svého vyprávění.

Skutečnost, že navzdory své religiozitě a dodržování komunitních hodnot a norem nenavštěvuje romské kostely, souvisí s evangelizací. Evangelikalismus vnímá jako přísně náboženskou denominaci, jež ovlivňuje romské komunitní praktiky. V knize můžeme také nalézt poznámky o šíření evangelikálních denominací mezi Romy a o evangelikální církvi založené ve městě Campinas, o němž je známo, že zde žije mnoho kalderašských a mačvajských rodin. Vishnevsky vysvětluje, třebaže velmi povrchním způsobem, jak náboženství ovlivňuje identitu Romů a jejich chování, což přispělo i k tomu, že jeho rodina se od evangelikálních Romů distancuje.

Jako dobře napsaná kniha nabízí Vishnevského autobiografie čtenářům srozumitelný a poutavý životopis plný popisů romských zvyků a historických zkušeností odvíjejících se na třech světových kontinentech. Jednou ze silných stránek knihy je neustálé porovnávání různých míst a skupin Romů. Kniha obsahuje i několik map zobrazujících trasy, jimiž Vishnevsky a jeho rodina prošli, a fotografie z jejich cest po Asii, jež by teoreticky mohly kvalitu publikace ještě zlepšit. Fotografii je však bohužel málo, jsou ve špatném rozlišení a nemají dobré popisky. Celou knihou prostupuje narativ romské výjimečnosti včetně popisu různých atributů romství, a publikace tak nabízí určitý vhled do procesu sebeobjevování a dokonce i do auto-stereotypizace na straně jejího autora jako Roma, jenž se neustále přizpůsobuje různým životním okolnostem a hledá místo, kde by se usadil. Je to užitečná publikace pro každého, kdo má zájem dozvědět se více o Romech, nicméně má význam nejen pro romistické badatele, ale i pro ostatní čtenáře, kteří rádi čtou autorské cestopisy.

Marcos Toyansk³

Z angličtiny přeložila Jarmila Johnová

Literatura

- French, P. 2013. Gypsies of Shanghai: The Roma community of late 1930s and 1940s Shanghai and its role in the city's entertainment industry. *Journal of the Royal Asiatic Society China*: 75 (1) 206–220.
- Ryvolová, K. 2014. *Romany letters in the making: testing the frontiers of legitimate literature. A comparative analysis of four Romany life stories*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.

3 Marcos Toyansk působí jako vedoucí výzkumného týmu na Univerzitě v São Paulu (Laboratory of Studies on Ethnicity, Racism and Discrimination, University of São Paulo). V roce 2012 získal tamtéž doktorát v oboru sociální geografie. Mezi lety 2015–2016 působil jako výzkumník na Sevillské univerzitě (University of Sevilla). E-mail: mtoyansk@gmail.com

Romano džaniben – 28. ročník – 1/2021

Časopis romistických studií

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky v rámci programu Podpora rozšiřování a přijímání informací v jazycích národnostních menšin.

Dále byl financován hlavním městem Praha z Programu v oblasti podpory aktivit národnostních menšin na území hl. m. Prahy pro rok 2021.

Vydává Romano džaniben, z. s.

Biskupcova 85, 130 00 Praha 3

e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz

bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktoři: Pavel Kubaník, Helena Sadílková

Redaktoři: Renata Berkyová, Helena Kaftanová, Jan Ort, Lada Viková, Eva Zdařilová

Redakční rada:

Mgr. Michael Beníšek, Ph.D.; PhDr. Jan Červenka, Ph.D.; Mgr. Viktor Elšík, Ph.D.;

Mgr. Lucie Fuková; PhDr. Jana Horváthová; Mgr. Pavel Kubaník, Ph.D.;

Mgr. Alexander Mušinka, Ph.D.; Mgr. Tatiana Podolinská, Ph.D.;

doc. Jurina Rusnáková, Ph.D.; Helena Sadílková, Ph.D.; Mgr. Lada Viková

Seznam recenzentů je uveden na webových stránkách

www.dzaniben.cz.

Sazba: Kateřina Krčíková

Obálka: Daniela Kramerová

Tisk: powerprint s.r.o.

Náklad: 300 ks

Doporučená cena: 160 Kč

Roční předplatné: 320 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545

Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno

Reditelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24. 6. 1994.